

Felix de Mendelssohn

A pusztulás örökösei

*Az osztrák pszichoanalízis és a túlélők leszármazottai**

A TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉS

A háború utáni pszichoanalízis osztrák művelői sokáig, nagyon sokáig keveset vagy egyáltalán nem beszéltek a holokauszt-túlélők családjában előforduló lelki következményekről. Néhány műtől eltekintve az 1980-as évek végéig alig vettek tudomást a témáról.¹ Ekkor azonban – ehhez Kurt Waldheim elnökválasztási kampánya volt a nyitány – egy hosszú és kényes belső vita kezdődött el, amely máig nem csitult el, és társadalmi hatása a nyilvános emlékművekről szóló vitákban, anyagilag pedig a visszaszolgáltatási eljárásokban mutatkozik meg.

Miért ez a majdnem 40 éves csend? Ennek első pillantásra két oka lehet. Egyrészt a háború utáni osztrák pszichoanalízis, akárcsak a környező társadalom, saját újjáépítésével volt elfoglalva. Kezdetben nem volt több egy maroknyi analitikusnál, akik különböző okokból a háború után Ausztriában maradtak vagy odamentek, hogy az újjáépítésnek szenteljék magukat, de a 70-es évekig is eltartott, mire létrejöttek a megfelelő képzési intézetek, ahová aztán özönlöttek a jelentkezők. Ők főleg kritikus pszichiáterek és pszichológusok, csalódott teológusok, csalódott és aggódó pedagógusok, szociális munkások és társadalomtudósok voltak (a jelzőket tetszőlegesen cserélgethetjük), egyszóval annak az 1968-as nemzedéknek a tagjai, amelyek a pszichoanalízisben a felvilágosodás és az emancipáció eszközét akarta újra felfedezni.

A hallgatás másik oka: a háború befejezése után az üldöztetés és a kiűzetés túlélőinek első generációja – akár a koncentrációs táborból, akár a száműzetésből tért vissza – aligha volt érdekelt abban, hogy lelki zavarainak pszichoterápiájával emlékezzen. Inkább meg akart szabadulni az emlékeitől, normalizálódni, beilleszkedni. Többnyire csak egyet akart: hogy „ne tűnjön fel” túlzottan. A túlélésnek ez az elve az üldöztetés idejéből maradt meg. A táborokban volt létfontosságú,² és mint sok más egyéb tudatalatti viselkedési mód abból az időből, ez is szinte töretlenül átmentődött a háború utáni időkbe is. Az első nemzedék nem a pszichoterapeutával való együttműködésben látta meg a megváltást saját lelki

* A cikk eredeti megjelenése: Felix de Mendelssohn 2006: Erben der Vernichtung. Die österreichische Psychoanalyse und die Nachkommen der Überlebenden. In: Barbara Tóth – Hubertus Czernin (Hgg.): 1986 – *Das Jahr, das Österreich veränderte*. Czernin Verlag, Wien, 105–114.

1 Például Brainin–Springer 1980; Francesconi 1983.

2 Bettelheim 1980.

kínjaitól, zavaraitól, elfojtásaitól és szétválásaitól, hanem többnyire a saját gyermekeibe helyezte minden reményét, abba, hogy ők „mások lesznek”.

Ez a „második generáció” a szüleivel ellentétben azonban szükségesnek, sőt, nélkülözhetetlennek tartja az emlékezést ahhoz, hogy leküzdje lelki problémáit. Az a traumatikus szakadás az eredettörténetükben, amit a szülei éltek át és tapasztaltak meg, mély, megmagyarázhatatlan szakadássá vált a személyiségükben. Közülük sokan súlyos zavaroktól szenvednek önérzetükben – vagy identitásudatukban, amit legjobban a Ruth Beckermann kifejezése ír le – sehovatartozó (*unzugehörig*).³

A tünetek különbözőek: depresszió és deperszonalizáció, perverziókra vagy függőségekre való hajlam, beleértve a perverz hajlamokat elfedő munkamániát, szélsőséges helyzetekre és önvészélyességre való hajlam, és szinte minden esetben partnerproblémák, a szexuális identitással és az intimitással kapcsolatos nehézségek, amelyek túlzott függőséget és kontrolligényt váltanak ki. Ám a tünetek mögött valami közös válik láthatóvá, egy mélyen bizonytalan pszichés struktúra, mintha valaki egy talány vagy titok hordozójává lett volna „kiválasztva”, amely rejtélyes mások és önmaga számára is – egy titok, amiről nem beszélnek, aminek köze van a félelemhez, a halálhoz és a büntudathoz.

Az ilyen betegek csak az 1970-es években kerültek a pszichoanalitikusok egyéni és csoportos kezelésébe, ugyanakkor, amikor maga az osztrák pszichoanalízis is azzal foglalkozott, hogy egy „második generáción keresztül” újra elfoglalja a helyét a társadalomban. Ezek Kreiskynek azon évei voltak, amikor a pápa Ausztriát a „boldogok szigetének” nevezte. Mindenki látszólag azon örvendezett, hogy Ausztriában nincs többé antiszemitizmus, nem is lehet, hiszen az országnak egy köztisztviselőben álló zsidó szövetségi kancellárja van. De a láthatáron már gyülekeztek a felhők.

Kreisky udvarlása az FPÖ-s volt SS-tag Friedrich Peternek, a Simon Wiesenthal elleni alattomos támadásai, továbbá belügyminisztere, Otto Rösch, aki exnáci volt, mindez sokkal inkább aggasztotta az Ausztriában élő zsidókat, mint a palesztinbarát külpolitika. Ehhez még különös baklövések járultak, például, amikor a repülőtéren Friedhelm Frischenschlager, a Kreiskyt követő koalíciós kormány FPÖ-minisztere köszöntötte a hazatérő háborús bűnös és marzabottói mészáros Walter Reder őrnagyot.

Akkoriban a tévében a *Club 2* című műsort moderáltam erről a „Reder-ügy”-ről, és riasztó leveleket kaptam utána. Mióta Ausztriában élek, először hallottam nyíltan kifejezett antiszemita fenyegetéseket és sértéseket. De érkeztek levelek a koncentrációs táborok túlélőitől vagy olyan zsidóktól is, akik tengeraltjáróként bujkálva éltek túl a háborút és láthatóan még mindig inkább így éltek tovább Ausztriában, ugyanis ezt írták: „Kérjük, ne vitassuk meg ezeket a témákat, ne ébresszük fel az alvó oroszánt. Mióta ilyen dolgokról beszélnek, azóta félünk a lépcsőházban a szomszédok tekintetétől, nemrég pedig még

³ Beckermann 1989.

horogkeresztet is festettek a falra.” SS és horogkeresztes mázolmányok is megjelentek a rendelőm közelében lévő közösségi épület falán, ami különösen aggasztotta zsidó pácienseimet, és a rajzokat csak hónapok és a magisztrátusnak többször benyújtott beadványok után távolították el.

A 80-as években Ausztriában végleg megszűnt a náci korszakról és annak bűneiről való kollektív és egyezményes hallgatásnak ez az ijesztő átmeneti időszaka. Kurt Waldheim elnökválasztási kampányával és Jörg Haider FPÖ-beli felemelkedésével szalonképessé vált az, amit korábban csak suttyomban lehetett eldunynyogni. A pszichoanalízisekben is előfordult – újra – az antiszemitizmus.

Ezzel egy időben három folyamat is elindult. A túlélők gyermekei fel akarták kutatni a szüleik eltemetett emlékeit, amelyek be voltak zárva a képzelet és a teátrális ismételtetések szövevényébe. Ezzel egy időben a két nagy bécsi pszichoanalitikusképző intézetben faggatni kezdték az alapító atyákat mint kortárs tanúkat, hogy fokozatosan áttekinthetőbbé tegyék a saját származástörténetüket. A Waldheim-választás után bécsi pszichoanalitikusokból alakult egy zsidókból és nemzsidókból álló munkacsoport, hogy közösen kutassanak egy témát: mikor és hogyan jelentek meg pszichoanalitikus kezeléseiken (szintén különböző származású páciensekkel), antiszemita indulatok, mikor derültek ki ezek és miért? Ez a termékeny, de gyakran feszültséggel teli közös munka fontos adalékokat nyújtott, ugyanakkor most először körvonalazta láthatóan a tudatlanságunk mértékét.⁴

Munkacsoportunknak nem az volt a célja, hogy tanulmányozza a holokauszt-nak a túlélők következő generációjára gyakorolt hatását. Mi valójában teljes általánosságában akartuk tanulmányozni az antiszemita indulatot és az azt kísérő fantáziákat, ahogyan azok a pszichoanalízishez és az analitikushoz való átviteli kapcsolat sajátos keretei között megjelentek. Olyan külföldi vendégek támogattak bennünket, akik alkalomadtán meglátogattak minket, mint például Mortimer Ostow New Yorkból vagy Janine Chasseguet-Smirgel és Grünberger Béla Párizsból.

Eközben élesebben került a látóterünkbe az, hogy a különböző származású páciensekkel végzett analízisekben hogyan árnyékolja be történelmileg az egészen szokásos és többnyire szükségszerű negatív áttételi reakciókat – az analitikus iránti gyűlöletet és irigységet, a pszichoanalitikus munkájának a leértékelését és lenézését vagy a bosszúimpulzusaitól való félelmet – egy látens antiszemitizmus, ami azonban rendkívül tabusított és szinte megbeszélhetetlen volt.

Pácienseinknek azon asszociációi, amelyek kapcsolatba hozhatóak lehetnek a zsidók megsemmisítésével, szinte elviselhetetlenek vagy teljesen valótlannak tűnnek számukra. Brainin és szerzőtársai erről azt a feltevésüket fogalmazták meg, hogy a fejlődési szempontból normális szadomazochisztikus fantáziákat, amelyek a megalázás, leértékelés és megsemmisítés körül forognak, Auschwitz óta sokkal nehezebb analizálni történelmileg valós tartalmuk miatt.⁵ A náci uralom tartós pszichikai következménye, hogy a Harmadik Birodalomban a képzelet

⁴ Brainin–Ligeti–Teicher 1993.

⁵ Brainin–Ligeti–Teicher 1993.

és a valóság közötti félig-meddig biztos határvonal – mindenekelőtt a megalázás és megsemmisítés fogalmával kapcsolatosan – kollektíven zavarossá vált és elbizonytalanodott. Az ilyen elképzeléseket az analízisekben a mai napig elhallgatják, elfojtják, végülis inkább megcselekszik, semmint kimondanák és integrálnák. A történelem valódi borzalmait még mindig nehezen tudják befolyásolni a tett gondolata és valósága közötti világos belső elválasztást.

A KATASZTRÓFA LELKI KÖVETKEZMÉNYEI A TÚLÉLŐK MÁSODIK GENERÁCIÓJÁNÁL

Ezen kérdések felvetődésére nekünk, pszichoanalitikusoknak is reagálnunk kellett, mégpedig kétféle módon is. Először is sürgősen tovább kellett látnunk a szűk határainknál, és el kellett ismernünk szakmai képzésünk történelmileg meghatározott hiányosságait és torzulásait, vagyis be kellett fogadnunk a témának az időközben egyre szélesebbé és mind részletesebbé váló szakirodalmát, amely nagyrészt Amerikában és Izraelben jelent meg.

Másodsor – ami még sokkal fontosabb – elkezdtünk sokkal jobban odafigyelni a pácienseinkre, hogy a szüleik és nagyszüleik múltjának bonyolult összekapcsolódásait a saját jelenükkel nyomon kövessük az asszociációikban és a magatartásukban. Kissé szégyenkezve gondolok ma arra, hogy milyen könnyen kicsúszott a szánkon a „hisztéria” nem éppen empatikus, inkább felszínes diagnózis. Az ugyan igaz, hogy a páciensek tünetei többnyire hisztérikus jellegűek voltak, és mindannyian a hisztériás megbetegedés bizonyos jellemzőjét mutatták, nevezetesen a szüleikkel és nagyszüleikkel való különösen erős és megoldatlan öntudatlan azonosulást. De még nem ismertük fel teljes dimenziójában ezeknek a „hisztériáknak” a traumatikus eredetét. Inkább az ellen védekeztünk, nehogy Freudnak a neurózissal kapcsolatos első traumaelméleténél kezdjük újra.⁶

Ezeket a páciensek nemcsak a szüleik és nagyszüleik ténylegesen átélt traumáival azonosították, hanem kisgyermekként többnyire maguk is halmozott traumatizálást szenvedtek el. Analíziseikben ismételten értesülünk olyan anyákról, akik gyermekük születése után hamar újra munkába állnak, vagy nagyon korán internátusba küldik a gyermekeiket, és ezzel megismétlik az elhagyatottság családi traumáját. Ez persze érthetően azért történik, hogy a gyerekek jobb oktatásban részesüljenek, vagy azért, hogy önállóbbá váljanak, de sok anyát bizonyára erős kétségek gyötörték, hogy nem terhelnék-e túlságosan a gyermekeiket napi tevékenységük során a saját megoldatlan gyászukkal.

Ugyanakkor a gyermek kiadása vagy elküldése az elvesztéstől való nagy félelemmel is jár, mintha azt üzennék neki: „Légy szabad és független, de soha ne hagyd el engem!” A megtartás és elengedés alapvető élményei megrongálódnak, és megmarad a kép, annak a személynek a képe, aki nem tudja visszatükrözni

⁶ Freud 1972: 423–460.

a gyermek kívánságait és félelmeit, marad egy elsődleges kötődési személy mély lelki tartalom nélkül, átláthatatlanul. A gyermek számára az individuációra való biztatásnak és a megszállott tapadásnak ez a kettőssége az önbecsülés megtévesztő játékvá válik. Gampel arról ír, hogy a túlélő szülők megosztanák gyermekeikkel az álmaikat és a képzelgéseiket, hogy letagadják a magány és az elhagyatottság érzését, azt az elképzelést sugallják nekik, hogy a gyerekek – akiket gyakran a nagyszülőkről vagy nagybácsikról/nagynénikről neveztek el – mindig a szülőknél voltak, már a születésük előtt is.⁷

Itt lehet azt az ellenvetést tenni, hogy nem mindig a tipikus másodgenerációs túlélők fordulnak pszichoanalitikushoz. Bőven akadnak olyan utódok is, akik nem szenvednek semmilyen feltűnő lelki zavarban. Mint mindig, ennek az érvnek is megvan a jogosultsága, de ebben az esetben tegyünk három megszorítást.

1. A túlélők gyermekei közül sokak felé a szülei magas nárcisztikus elvárásokat támasztottak és kitűnő képzést biztosítottak nekik. Ők erőltetett koraiérésük következtében – hiszen gyakran már gyerekkorukban úgy kellett kezelniük a szüleiket, mintha azok gyerekek vagy „páciensek” volnának – szakmailag különösen sikeresé válhatnak. Fájdalmuk láthatatlanabb, csak alkalomadtán érezhető az intimitás iránti sóvárgásuk és attól való irtózatuk ürességében. Szüleiktől vették át az „észrevétlenség” parancsát is, ami arra kényszeríti őket, hogy egyfolytában leplezzék depresszív hangulatukat és destruktív késztetéseiket. Az erre irányuló, olykor kaméleonszerű törekvésükben kevés alkalmuk van arra, hogy kitörjenek a mástörvényűség tudattalan fojtogató szorításából. Az a tény, hogy ritkán fordulnak pszichoanalitikushoz, vagy csak végső esetben, amikor minden balul üt ki, keveset mond el a lelki egészségükről.⁸

2. Tudomásom szerint a pszichoterápiás rendelőkben az itt élő zsidó leszámazottak aránya amúgy is különösen magas, sőt, több zsidó terapeuta esetén talán még magasabb lenne. Az „élj tovább” parancsa ebben a Bécsben, amelyet egyesek az antiszemitizmus titkos világfővárosaként jellemeznek, a „tettesek országában” különös identitás-bizonytalanságokat kelt ezekben az emberekben. Ne felejtjük el, hogy Bécsben csak egy kisebb parkot neveztek el Sigmund Freudról, amelynek még postacíme sincs, miközben az antiszemitizmust nyílt politikai stratégiaként űző egykori polgármester, Karl Lueger továbbra is mindenhol jelen van a városképben. Alig akad olyan külhoni rokon vagy zsidó ismerős, aki ne kérdezné meg: „Hogy tudsz még ezek után itt élni?” Ugyancsak az erre a kérdésre keresett válasz vezeti el ezt a viszonylag nagyszámú pácienszt a pszichoanalízishez.⁹

3. Ezek közül a betegek közül sokan azért mennek analízisbe, mert kiskoruktól kezdve különleges helyzet foglaltak el a családban. Dina Wardi „emlékgyertyáknak” nevezi őket.¹⁰ Ahol több gyerek van, ott a szülők ambivalenciája esetleg megoszlik a megoldatlan gyászuk és a felejtés, illetve a következő nemzedékben

⁷ Gampel 1986.

⁸ Klüger 1992.

⁹ Heenen-Wolff 1994.

¹⁰ Wardi 1992.

való továbblépés vágya között. Így az egyik testvér a családdal, a családtörténettel és a család eltűnésének a történetével kapcsolatos valamennyi gond hordozójává válik, míg a többiek, mintegy „megszabadulva” ettől, alkalmazkodásuknak és asszimilációjuknak szentelhetik magukat. Úgy tűnik, az ilyen „emlékgyertyák” a család teljes terhét hordozzák. Nemcsak lényegesen többet törődnek az igazi szüleikkel, mint a testvéreik, hanem belsőleg foglalkoznak a szüleik elbeszél és elhallgatott történeteivel, sőt azoknak a megszállottjai lesznek. Általában ők az egyedüliek a családban, akik érdeklődést mutatnak a holokauszt-irodalom vagy a televíziós műsorok iránt, és nyíltabban szenvednek a reménytelenség, a szégyen és a megalázottság depressziós érzéseitől, amikor szakmai vagy személyes kudarcokkal szembesülnek.

A túlélők szüleinek egyedüli gyermekei talán még sokkal hamarabb kerülnek pszichoterápiára, mivel a teljes ambivalenciával egyedül kell meggharcolniuk, és ezt a konfliktusosságot jóformán segítség nélkül maradvá aligha vészelhetik át (a szülők legalább ott voltak egymásnak). Csak egy terapeutával sikerülhet az ilyen megosztottságokat mozgásba hozni a belső zűrzavar csökkentése érdekében. Ekkor a terapeuta válik a rémületnek, a megsemmisülés fenyegető árnyának a hordozójává, a beteg pedig megszabadul tőle, amíg a kapcsolat ismét meg nem fordul. Ez lehetővé teszi azt a tapasztalatot, hogy mindkettőt magában hordozza, a tettességet és az áldozatiságot is. Az üldöztetés, a megaláztatás és a reménytelenség belső forgatókönyvei egy olyan térben bontakoznak ki, ahol értelmet kapnak. Felismerhetőek, lassanként integrálhatóak és szublimálhatóak lesznek.

Sokat beszéltek és írtak már a tettes–áldozat dialektikáról a túlélők családjának érzelmi háztartásában. Olyasféle jelenet valóban gyakran előfordult ezekben a családokban, amelyet Woody Allen ábrázol egy filmben, amikor az anya ezekkel a szavakkal rivall rá a gyerekére, aki nem segít elég gyorsan az edénytörölgetésben: „Olyan vagy, mint Hitler! Rosszabb, mint Eichmann!” A dührohamok és verésorgiák nem számítanak ritkaságnak. Írtak már „az agresszorral való azonosulásról” – talán sehol sem olyan látványosan és felkavaróan, mint a *Sorstalanság* című regényben¹¹ – és a „túlélők büntudatáról”. Dina Wardi emlékeztet arra, hogy milyen meghasonlott érzés lehetett a legtöbb túlélő számára a háború befejezése után az, hogy bár ő maga is védtelen és elhagyatott lett, mégsem védett másokat, hanem elhagyta őket, így ő is áldozat és tettes volt egy személyben. Rámutat, hogy a túlélők „túlélőtréningjébe” az is beletartozott, hogy főleg veszélyes szükséghelyzetekben jól funkcionáljanak.¹² Ez a gyermekeikre is áttevődhet, akik hasonló forgatókönyveket hívnak elő a saját életükben a trauma „átültetéseként”, és talán azért is, hogy elevenebbnek érezhessék magukat. „Normál állapotban” újra a tudattalan tettes–áldozat dinamika elfojtásával és széthasításával operálnak, a büntudat pedig új kört eredményez: kényszeres tépelődést, depresszív ürességet, szexuális szükségletek kiélését stb.

¹¹ Kertész 1996.

¹² Wardi 1992.

Akár azt is mondhatjuk, hogy megtörtént egyfajta azonosulás a halállal mint védelemmel és védekezéssel. A második generációs résztvevőkkel tartott analitikus csoportokban kezdetben gyakran hallgatag, reménytelen hangulat érezhető. Ha beszélgetésre kerül sor, akkor az temetésről, halálos betegségről vagy hasonlóról szól. Ezt a „projektív azonosítás” koncepciójával érthetjük meg: a terapeuta érezze, a csoport szívó hatása révén legyen képes átélni magában, hogy ez a holt, üres tér hogyan tud helyet foglalni a résztvevők belső világában.

De ezt a halállal való azonosulást úgy is értjük, mint védelmet a szülők szörnyű élményei ellen, amelyeknek csak a felét vagy kis részét hallották. Ezért az ilyen tapasztalatok annál inkább a fantáziákban fordulnak elő, de gyakran csak a kínzás, megalázás, menekülés vagy pusztítás zavaros, szexualizált ábrázolásaként.

A félelem attól, hogy ezek a belső eseménysorozatok uralják majd őket – vagy hogy mások, például a tettesek és a meggyőződéses nemzeti szocialisták gyermekei a saját fantáziájuk miatt tárgyiasítják őket –, de az amiatt érzett szégyen és félelem is, hogy közelebből foglalkozzanak a szülők és nagyszülők tapasztalataival, egyfajta holtnak tettető reflexet vált ki belőlük. A súlyos, apatikus hangulat megnyugtató és védelmező is lehet. Ugyanakkor eszközzé válhat ahhoz, hogy a terapeutát és a saját tehetetlen és pusztító érzéseit kordában tartsa, továbbá ahhoz is, hogy másokat, a terapeutát és a saját tehetetlen és pusztító érzéseit irányítsa.

Danieli szerint a túlélő családok különbözőek lehetnek: vannak a „harcosok”, „azok, akiknek sikerült”, az „áldozatok” (depressziós, szorongó és aggódó) és az „eltompultak”, a „numb families”.¹³ Az utóbbi kettő esetében gyakran érvényesül a túlélés megszállottsága, például az étkezés kapcsán, és a konkrét, pragmatikus, képzelet nélküli életszemlélet, egyfajta „pensée opératoire”.¹⁴ Az önfenntartás mint legfőbb elv kevés teret hagy a képzeletnek. Az egyénnek csökken az a képessége, hogy szimbólumokat használjon, és a világot metaforikusan megértse, és a szülők csak a megemésztetlen, szimbolizálatlan tapasztalataik zűrzavarát tudják továbbadni gyermekeiknek.

Az első két családtípus erősebben hisz az aktív cselekvésben, a munka által elért sikerben (gyakran az egykori tábori élet fájdalmasan torz paródiájaként). Mindezekelőtt most már mindennek rendben kell lennie, mindenkinek jókedvűnek kell lennie, a depressziót és az önbizalomhiányt rosszalják, azt le kell tagadni.

Hogyan utánozzák a gyerekek az ilyen hősiessé szülőket? Sokan ezt kérdezik maguktól az analízisben: „Hogy bírnám ki és hogyan élném túl valaha, ahogy a szüleim tették?” De a harcoss családok gyermekei legalábbis kívülről erősebbek és jobban funkcionálnak, ezzel a jelszóval: „Mindig készüljünk fel.”

Sok család vegyes típusú. Különböző sorsuk vagy kölcsönös projekciós képességük miatt a szülők egymáshoz való viszonya mintaként szolgálhat a gyerekeknek ahhoz, hogyan lehet ingadozni a túlzott magabiztosság és a kilátástalan kétségbeesés között. A magán vagy szakmai projektekbe reménykedve fognak

¹³ Danieli 1980.

¹⁴ Marty–M’Uzan 1978.

bele, és minduntalan a kilátástalanság érzésével vetik el azokat. Minden optimista kezdet mögött az értelmetlenség árnyéka ólálkodik, mintha ezeknek az utódoknak még egyszer át kellene élniük a szülők nemzedékével egyidős rokonok sorsát – félbeszakadt életpályák, elviselhetetlen elszakadások, hirtelen beütpő katasztrófák – hogy eleget tegyenek a szüleik vélt felszólításának: „Tapasztald meg te is a holokausztot, és oldd meg helyettünk!”

A traumatikus tapasztalatok „transzpozíciójának” ez a koncepciója azt jelenti, hogy a következő generációban bizonyos élethelyzetek idéződnek fel, amelyek konkrét formában próbálják megjeleníteni a szülők többnyire kimondatlan „kapuszulázott” terroremlékeit. A második generáció életrajza újra meg újra különös irracionális törésekről, betörésekről és veszélyeztetésekről tanúskodik, amelyek csak akkor válnak érthetővé az analízisben, ha ismerjük vagy legalábbis sejtjük a mögötte rejlő szülői vagy nagyszülői családok történetét.

Ilany Kogan itt a „konkretizálás” mechanizmusáról beszél.¹⁵ Az ezekkel a páciensekkel végzett analitikus munkát a „megszakadt narratíva rekonstrukciójaként” látja. Ahol a családtörténet narratívája megszakadt – a traumatikus élményekkel, amelyeket nem lehetett megfelelően közvetíteni, ott a páciensek a cselekedeteket a tudattalan fantáziáik konkretizált megisméltéseként hajtják végre. A terápia teret kínál ennek a cselekvésnek az analitikus kapcsolaton belüli „visszatartására”. Így a terapeutának kell bizonyítania, hogy kezelni tudja az extrém helyzeteket, a páciense frusztrált törekvéseit a teljes összeolvadásra, üldöző támadásait és sérüléseit. A terapeuta számára a „visszatartás” nehéz munkája Kogan szerint abban áll, hogy az analitikusnak mindent túl kell élnie anélkül, hogy visszaütné, dekompenználna vagy kivonná magát.

Ha elmarad eltemetett származástörténetének alapos analitikus feldolgozása, sok ilyen ember arra van ítélve, hogy olyan rejtélyes áthelyeződésekkel és konkretizálásokkal teli életet éljen, ami számára is érthetetlen marad, „une vie des substitutions” (helyettesítések élete).¹⁶

Kogan szerint a fő különbség a többi analízishez képest a gyász problémájában rejlik. A konkretizálások a gyászmunkát pótolják. A véghezvitel közben többnyire van egy jel, egy jelszó vagy célzás, amikor föl lehet venni a megszakadt kapcsolatot. A gyászmunka újratekintése megszabadít az üresjárat és a fenyegető veszély eddigi mintáitól, az állandóan körbenforgó halálérzéstől.

Az analitikus csoportban megtapasztalható, hogy az önazonosítás, az összetartozás érzése és a traumatikus narratíva közös feldolgozása betekintést engedhet ennek az „állandó elfoglaltságnak” a védekező aspektusába. A feldolgozás mint a törött narratíva helyreállítása és a tematika körül állandóan ciklikusan körbenforgó maszturbáló mazochista önkínzás közötti különbség érzékelhetővé és megkülönböztethetővé válik. A szomorúság és a boldogság, az öröm és a fájdalom, a rivalizálás, a vonzalom és a szeretet érzése kezdik benépesíteni a belső világot,

¹⁵ Kogan 1995.

¹⁶ Racamier 1952: 135–164.

fokozatosan felváltva a depresszió, a belső üresség és a homályos szorongás érzéseit.”¹⁷

Mindeközben már a harmadik generáció egyedei, a túlélők unokái érkeznek a pszichoanalízisbe, de itt talán még korai általános kijelentéseket tenni. Lassanként egyre inkább az egyéni sorsokról lehetett szó, ahol pl. a páciensek szüleit annyira túlterhelte lelki örökségük feldolgozása, megemésztése, hogy ennek nagy részét csak a gyermekeikre kivetítve tudták megoldani. Különösen talán azokat az egyedülálló szülőket érinti ez, akik egyetlen gyerekek voltak. De bizonyos okokból talán maguk a nagyszülők, az igazi túlélők is egy unokát választottak ki az „emlékgyertya” szerepére.

Mindenesetre ez a harmadik generáció egyben az utolsó is, amelyiknek még személyes kontaktusa van az akkori érintettekkel, és még közvetlenül a forrásból kiegészítve kaphatja meg a narratívát. Ez egyeseket arra csábíthat ebből a nemzedékből, hogy ők maguk vegyék föl az „emlékgyertya” szerepét, hogy az emlékezetmunka szükséges politikai-társadalmi dimenzióját összekapcsolják a személyes fejlődési gátlásaikkal és konfliktusaikkal.

Az egyik feltevés az lenne, hogy a probléma teljesen másképp mutatkozik meg ma a harmadik generáció számára, és nemcsak azért, mert megváltozott a politikai környezet. Kezdetben valószínűleg távolságtartóbb lesz, és inkább magával fog foglalkozni. A szülei ezzel a problémával küszködtek: Mit jelent az, hogy „túlélni”? Mit jelent az, hogy „tovább élni”? – Számukra az volt a kérdés, hogyan tehetnek szert egyáltalán állandó, folyamatos identitástudatra. A harmadik nemzedék általában valamivel keményebb lehet ebből a szempontból. A nagyszüleivel való különös azonosulása miatt azonban továbbra is nehezen viseli el az egyéb megoldatlan ambivalenciáikat – menni vagy maradni? Emlékezni vagy felejtetni? A továbbra is megtört narratíva még mindig arra készítheti a generáció tagjait, hogy hajlamosak legyenek az eredeti traumák transzportált konkretizálásaira, pl. a reménytelenség apatikus támadásaira vagy az irracionálisan „élénkítő”, önvészélyes cselekedetekre.

A túlélő áldozatok családjáról itt leírtak nagy része ismerősnek tűnhet az elkövetők és leszármazottaik családja számára is. Sok esetben itt is ugyanaz a megtört (vagy legalábbis eltitkolt) narratíva elve érvényesül, és az ebből fakadó tünetek erős hasonlóságot mutathatnak a tettes gyermekeiben és unokáiban. Itt nincs helye a kérdés részletes tárgyalásának, már csak azért sem, mert a tettesek nemzedékének a mába átültetett konkrét traumatizálása jelenleg szinte mindenhol megtalálható az ország társadalmi és kulturális szerkezetében. Az együttélés itt azt jelenti, hogy a leszármazottak sorsa mindkét oldalon elválaszthatatlanul összekapcsolódik. Ha a róluk szóló pszichoanalitikus kutatások fejlődésének tükrében vizsgáljuk, hogy miként alakult ezeknek az embereknek a sorsa Ausztriában az elmúlt fél évszázadban, akkor az világosan kiderül, hogy a politikai változások igen erősen befolyásolták azt. Még egy apró, viszonylag jelentéktelen belpolitikai

¹⁷ Wardi 1992: 214.

esemény is erősen szimbolikus jellegű lehet. Majd pedig annyi félelem, düh, „hisztéria” és eltemetett emlék szabadul fel egy csapásra, hogy ez a látszólagos jelentéktelenség még évekig feldolgozásra szorul közművelődési műsorokban, rádiós és televíziós beszélgetésekben, valamint pszichoterápiás kezeléseken.

Végül a környező társadalmon, a demokratikus játékszabályok megbízhatóságán, az igazságszolgáltatás átláthatóságán, a média helyállásán vagy korrupcióságán stb. múlik majd, hogy az elkövetkező negyedik generáció – amikor már senki „akkori” nem lesz életben – kellő biztonságérzetre tesz szert ahhoz, hogy a történeteket konstruktívan tovább tudja integrálni.

Ám a pszichoanalízis nem valami különös tanítómester a prognózis művészetében. Sorsa mindig utólagos, mindig későn érkezik, amikor a történetből már félig mendemonda lett, a képzelet és valóság keveréke. Csak azt próbálhatja meg – ha erre megkérlik –, hogy mindezt kibogozza. Valódi területe az egyén, pontosabban és még egyedibben az egyén belső világának a tanulmányozása. A láthatóvá váló lelki konstellációk fejlődhetnek és változhatnak. Csakhogy itt gyakran erősen rögzültnek, elgyötörtnek és eltorzultnak hatnak az utólagos konkretizálásuk miatt. De ha megfelelő befogadót találnak, időt a kibontakozásra és teret a visszatükrözésre, ha végül tudomást szereznek róluk, akkor a kreatív potenciáljuk olyan kimeríthetetlen, mint az élet maga.

Fordította: Neményi Róza

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Beckermann de, Ruth 1989: *Unzugehörig. Österreicher und Juden nach 1945*. Löcker, Wien.
- Bettelheim, Bruno 1980: *Aufstand gegen die Masse. Die Chance des Individuums in der modernen Gesellschaft*. Kindler, München.
- Brainin, Elisabeth – Ligeti, Vera – Teicher, Samy 1993: *Von Gedanken zu Tat. Zur Psychoanalyse des Antisemitismus*. Brandes & Apsel, Frankfurt am Main.
- Brainin, Elisabeth – Springer, Alfred 1980: KZ-Haft und Störungen der Nachfolgeneration. *Mitteilungen der internationalen Föderation der Widerstandskämpfer (FIR) zu medizinischen, sozialen und Rechtsfragen*. 17. Hefte.
- Danieli, Yael 1980: Families of Survivors of the Nazi Holocaust: Some Long and Short Term Effects. In: Milgram, Norman A. (ed): *Psychological Stress and Adjustment in Time of War and Peace*. Hemisphere, Washington, D. C.
- Francesconi, Hedwig 1983: *Extremtraumatisierung und ihre Folgen für die nächste Generation*. Sensen-Verlag, Wien.
- Freud, Sigmund 1972: *Zur Aetiologie der Hysterie. Gesammelte Werke I*. Fischer, Frankfurt am Main, 423–460.
- Gampel, Yolanda 1986: L'effrayant et le menaçant: de la transmission à la répétition. *Psychoanalyse à l'Université* (11.) 41. 87–104.

- Heenen-Wolff, Susann, 1994: *Im Land der Täter: Gespräche mit überlebenden Juden*. Fischer, Frankfurt am Main.
- Kertész, Imre 1996: *Roman eines Schicksallosen*. Rowohlt, Berlin.
- Klüger, Ruth 1992: *Weiter leben*. Wallstein, Göttingen.
- Kogan, Ilany 1995: *The Cry of Mute Children: A Psychoanalytic Perspective of the Second Generation of the Holocaust*. Free Association, London.
- Marty, Pierre – M'Uzan, Michel de 1978: Das operative Denken („Pensée opératoire“). *Psyche* (32.) 10. 974–984.
- Racamier, Paul-Claude 1952: *Hysterie et théâtre. De Psychanalyse en Psychiatrie*. Payot, Paris.
- Wardi, Dina 1992: *Memorial Candles: Children of the Holocaust*. Routledge, London.